

isarc

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

**1ST INTERNATIONAL CONFERENCE ON
PALANDOKEN SCIENTIFIC RESEARCH
24-25 November 2020 ERZURUM**

CONGRESS BOOK

EDİTÖRLER

**Dr. Mohamed El Malki
Uzm. Yasemin AĞAOĞLU**

28 / November / 2020

Ankara / Turkey

Size = 14,8 x 21 cm

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

1st INTERNATIONAL PALANDOKEN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE AND PLACE

24-25 November 2020, ERZURUM/TURKEY ONLINE PRESENTATIONS

ORGANIZATION

ISARC

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

GENERAL COORDINATOR

Yasemin AĞAOĞLU

GAZALİ'NİN BİLGİ ANLAYIŞI**Aysel TAN**

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0002-1712-6270

ÖZET

12.yy İslam âlimlerinden olan İmam Gazali, pek çok konuda eser vermiş, farklı konulara getirdiği yeni bakış açılarıyla bir medeniyete adını yazdırmıştır. Gazali denilince ilk akla gelen konular; şüphe, bilgi ve tecrübe konulardır. O, hayatının bir döneminde şüphe krizlerine girmiş ve bu şüphe krizini 'Allah'ın kalbine attığı bir nur' sayesinde atlatmıştır. Onun bilgi anlayışıyla ilgili görüşlerini, şüphe ve bunun sonucunda vardığı noktayı temele alarak anlamaya ve açıklamaya çalışmak gerekir. Görüşlerini oluştururken kendisinden önce yaşayan filozoflardan özellikle İbn Sina ve Farabi'den etkilendiği yerleri vurgulayarak bazı durumlarda karşılaştırma yaparak özellikle metafizik alanda aklın yetersiz olduğu görüşlerini açıklamak önemlidir. Çalışmamız, Gazali'nin bilgiye nasıl baktığı, bilgiden ne anladığı, bilginin hangi yolla elde edilmesi gerektiği ve en sonunda da bilgi anlayışına bağlı olarak ilimleri nasıl tasnif ettiği konularını ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazali, Bilgi, Kalp, Nur, Keşf, Marifet, Şüphe, Tecrübe, Akıl, Mantık

AL-GHAZALI'S CONCEPTIONS OF KNOWLEDGE**ABSTRACT**

12th century scholar al-Ghazali wrote about a variety of topics and his distinctive points of view of them allowed him to make his marks on a civilization. The first topics that come to mind with regards to al-Ghazali are suspicion, knowledge and experience. He went through an era of crisis of suspicion at one point of his life and he managed to make it out of that crisis of depression thanks to 'a divine light Allah put in his heart'. This paper aims to study and clarify his view about knowledge in the context of suspicion and the point he arrived at as a result. It also aims to emphasize the parts for which he was influenced by previous philosophers while constructing his views, Avicenna and Farabi in particular, and makes comparisons on some occasions. This method applies particularly to the part where his view of the inadequacy of reason in the field of metaphysics is discussed.

This Study is composed of the topics of how a Ghazali approaches reason, what he means by reason, how knowledge could be obtained and finally, the breakthrough he brought about in the classification of sciences. Sourcing from his understanding of knowledge.

Keywords: Ghazali, Knowledge, Heart, Light, Inspiration, Mystique, Reason

GİRİŞ

12.yy'de yaşamış önemli bir düşünür olan Gazali'de bilgi problemi düşüncesinde merkezi bir yer işgal eder. (Altıparmak, 2011, s. 232) Gazali sağlam temellere dayalı bir bilgi bulmayı ve bunu hayat felsefesi haline getirmeyi amaçlamıştır. Onun en önemli eserlerinden biri olan el-Munkızu Min ad Dalal'da düşüncesinin gelişim ve dönüşüm süreci açıkça görülmektedir. Şüphesiz çıktığı yola, bunalımlı bir dönemle devam etmiş ve kesin bilgiyi bulmayı amaç edinerek sistemini bunun üzerine inşa etmeye çalışmıştır.

O her sınıf insana farklı bilgi temelleri öneren karmaşık bir bilgi sınıflaması ve dini öğretiyi eserlerinde kaleme almıştır. (Aydın H., 2012, s. 91) Fakat o her zaman en zirveye vahiy bilgisini koyar ve buna göre sistemini inşa eder. Bu temel dayanak ile insanlara çağrıda bulunmaktadır. Yaşadığı dönemin din anlayışını eleştirip, dine sonradan eklenen felsefi düşünceleri ve batınî fikirlerin hatalı olduğuna vurgu yapan düşünürümüz bazı fikirlerinden dolayı tepkilerle karşılaşmıştır. Dinin felsefi ve batınî temele göre oluşturulmaması gerektiği; onun yegane ölçüsünün ahlak ve yaşama (tecrübe) olduğu Gazali'nin üzerinde durduğu önemli bir konudur.

Aşırı somutluğa yani ahlaka ve tecrübeye vurgusu nedeniyle Tehafüt'ül Felasife adlı eserinde soyut olan felsefe ve akla karşı mutlak bir olumsuz tutum içinde olduğu iddia edilmiştir. (Tekin, s. 157) Gazali akla karşı mıdır? Ahlak¹ ve tecrübe derken neyi kastetmektedir, bunun açığa çıkarılması onu anlamak açısından önem arz eder.

Dinî eğitimi, tabiat bilimlerinin önüne aldığını (Gazali, Felsefe'nin Temel İlkeleri (Makasıdu'l-Felasife), 2002, s. 107) ve bu şekilde filozoflardan farklı bir sınıflama yaptığını söyleyen Gazali'ye göre eğitim din ile başlamalı, daha sonra tabii ilimlere geçilmelidir. Bilgi anlayışında yaptığı bu değişikliğin nedeni ahlakî ve tecrübi kaygılardır.

İnsan önce dinini öğrenmeli, ahlakını geliştirmeli daha sonra diğer ilimlere yönelmelidir. Eğer tabii ilimleri önce öğrenirse, ahlak eğitimi ve tecrübe (ibadet) eksik kalmakta, insan yoldan çıkmaktadır.

Bilimleri yararlı ve yararsız olarak sınıflandıran Gazali, yararlı bilimin din olduğunu ve bunun din eğitimi yoluyla verildiğini, bu eğitimin insanda doğuştan bulunan niteliklerini geliştirdiğini

---

¹ "Ahlaki bakımdan da kendini sorguluyor ve dünya işlerine boğulduğunu, faaliyetlerinin en güzeli olan eğitim ve öğretim çalışmalarında bile, hiç de önemli olmayan, ahiret yolu için faydası bulunmayan ilimlere yöneldiğini, öğretimdeki niyetinin tamamıyla Allah rızası olmadığını, makam ve şöhret arzusunun da bulunduğunu fark ediyordu." (Akın, 2011, s. 11)

söylemektedir. Dini eğitim ne kadar başarılı olursa bireyler o kadar ahlaklı olur ve böylece toplumsal ahlaksızlık önlenmiş olur. Yararsız bilim ve eğitim ise öğrenilmeyle bir fayda elde edilmeyen eğitimidir. Bir de ne yararlı ne de zararlı bilim vardır. Bu sınıflamada din her zaman öndedir ve önceliklidir.

Çalışmamızda öncelikle, düşünürümüzün hayatı kısa bir şekilde aktarılacaktır. Daha sonra bilgi ile ilgili görüşleri felsefe ile ilişkili olarak açıklanacak ve devamında bilgiden ne anladığı, bilgiyi nasıl konumlandığı ve kesin bilginin nasıl olması gerektiği ile ilgili görüşleri verilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın son bölümünde ise sınıflandırdığı bilgi türleri sırası ile açıklanacak ve yeni bir bilim dalı olarak nitelendirdiği tasavvufun üzerinde durulacaktır.

GAZALİ'NİN ŞÜPHEİ VE BİLGİYE BAKIŞI

A) GAZALİ: ŞÜPHE KRİZİ VE ŞÜPHE DEN KURTULUŞ YOLU

Gazali'de şüphe, kesin bilgiye ulaşma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. El-Munkız'da dile getirdiği şekliyle şüphe, Platon ve Aristo'dan gelen ve Yeni Platoncu düşünürler, Farabi ve İbn Sina'dan geçerek olgunlaşan bilgiye ulaşmada bir yöntem olarak ortaya çıkar.

Gazali'nin 'kesin bilgi'nin imkanı konusunda şüphesi ve onu araştırması önce duyu ve akıl verilerinin açık seçik olup olmaması sorgusuyla başlar. İnsanın sahip olduğu bütün bilgiler duyumuza ve aklımıza dayanmaktadır. Fakat duyular ve akıl kesin bilgiyi sağlamakta, bilginin imkanı konusunda şüpheye yer vermeyecek güç müdür? (Aydın H. , 2012, s. 94) Gazali'nin şüphesinin temelini bu soru oluşturmakta ve buna cevap aramaktadır.

Uzun bir araştırma yaptıktan sonra duyulardan gelen bilginin hata içerdiğini ve bu konuda duyduğu şüphenin azalmaktan ziyade daha da arttığını söyleyen Gazali, buna göz yanılmalarını örnek verir. Göz, yıldızı uzaktan bir altın lira büyüklüğünde görmektedir fakat hendesi deliller bunun yanlış olduğunu söyler. Duyu verilerinin yanlışlığını 'akıl hâkimi' düzeltilmektedir. (Gazali, el-Munkuzu Min Ad-Dalal, 1990, s. 18) Peki, kesin bilgi akıldan mı gelir? "On üçten büyüktür." Kesin akli bilgiyi ifade etmektedir. Fakat duyuların yanıldığı gibi akıl da yanılmış olamaz mı?

O akli olandan çok akılla ilgili ilintilere yönelir ve konuyu daha çok iç duyularla oluşan yargılara çeker. Böylece akli yetileri Tanrı'ya bağlamaya çalışır. Bunu yaparken de rüya ve ölüm motifini kullanır. Rüya nasıl duyu ve akılla elde edilen bilgiler gerçekmiş gibi gelir fakat uyanınca gerçek olmadığını anlarsak, bu dünyada gerçek kabul ettiğimiz şeyler bizi

yanılmış olabilir mi? Bu şekilde duyu ve aklın ikisinden de şüphe etmeye başlar. Öte yandan ölüm motifi ile tüm duyulur ve düşünülür şeylerin ötesinde olan, gerçek bir dünyanın olduğunu temellendirmeye çalışır. (Aydın H. , 2012, s. 96)

Duyu bilgisini ve akılı yok sayarak tecrübi yaşama dönük bir bilgi olası mıdır? Gazali, yaşamı rüya olarak algılamanın ve dünyayı ölüm karşısında tamamen hayal ürünü olarak görmenin insan yaşamı için mümkün olmadığına karar vermiştir. O nedenle iki ay süren şüphe krizinden sonra kesin bilgiyle güveninin geri geldiğini söyler. Fakat bu sonuca duyu verileriyle ve akılla değil de Tanrı'nın kalbine attığı bir 'nur' sayesinde ulaştığını söyler. Böylece o tıpkı İslam filozofları gibi akılı Tanrısal nurla ilişkilendirir. (Aydın H. , 2012, s. 96) Bu nur, birçok bilgenin anahtarıdır, hakikate delille ulaşılmaz, hakikate Tanrı'nın insanın göğsünü şerh etmesiyle ulaşılır. Bu şerh ise Hz. Peygamber'in ifadesine göre: "Tanrı'nın kalbe attığı bir nur'dur. (Gazali, el-Munkızu Min Ad-Dalal, 1990, s. 20)

İkinci şüpheye düştüğü nokta ise ahlaki kaygılar nedeniyledir. Gazali, ahlaki bakımdan kendisini sorgulamış ve dünya işleriyle çok meşgul olmak onu bir dönemden sonra rahatsız etmeye başlamıştır. (Akın, 2011, s. 11) Ahiret yolu için faydası bulunmayan ilimlere yöneldiğini, öğretimdeki niyetinin tamamıyla Allah rızası için olmadığından şüphe etmiş, bunun asıl niyetinin makam ve şöhret arzusuyla olduğunu düşünmüştür.

B) GAZALİ'NİN BİLGİYE BAKIŞI

Duyu ve akıl bilgisinin 'kesin bilgi'ye ulaştıramayacağını ve kesin bilginin 'Allah'ın insanın kalbine attığı bir nur' ile olduğunu ifade eden Gazali'nin bilgiye bakışı 'dini' olmaktadır. Tek gerçek bilgi; dini bilgidir. (Durusoy, 2000, s. 317) Akli bilgiyi Tanrı'ya bağlantılı olarak açıklayan ve nur olarak nitelendiren Gazali, rüya yoluyla kesin bilgiye ulaşma yollarını delillendirir. Rüya örneği verirken, peygamberliğe ve veliliğe delil getirir, buradan da vahiy ve ilhama kapı aralar.

Allah'ın kalbine verdiği nur, bütün bilgilerin (marifet) anahtarıdır. Dolayısıyla bilgiye ilişkin sorunlar bu nurla açıklanmalıdır. (Durusoy, 2000, s. 305) Nurlar geriye doğru silsile halinde giderek nurun kaynağına ulaşır ve ilk kaynakta durur. Bu kaynak zatı için ve zatiyla nurdur. Nur, kendisine başkasıyla gelmez. Bütün nurlar bu kaynaktan doğar. (Bozkurt, 2011, s. 28)

O, göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru mutlak nur olup, nedenlilerdeki gibi nur değildir. (Bozkurt, 2011, s. 93) Ateş, göz (gözün nuru), güneş, akıl ve nefis, peygamber bir nurdur.

Mutlak nur ise Tanrı'dır. (Bozkurt, 2011, s. 93)

Görüldüğü gibi Gazali, akli, nur sınıflandırmasına dâhil etmekte ve dini bir niteliği olduğunu ima etmektedir. Kalbe akan nur sayesinde eşyanın bilgisine kalple ulaşılır. Hakikate ulaşmak böylece nur ve kalple olmaktadır.

Kelamı dinsel bilgi olarak kabul etmeyen Gazali'ye göre din, teolojiye ve ahkama kurban edilmemelidir. İlahi gerçekliğe iştirak kalple olur. Hakikate ulaşma yolunda kalbe öncelik verilmelidir. Din başka teoloji başkadır. Din, Allah ile dostluğu ortaya çıkaran 'aşk'ın adıdır. (İşcan, s. 126)

Birinin nurlara erip ilahi perdeleri aşabilmesi için ilk defa nefsanî perdeyi aşması gerekir. Nefsin perdesi ilahi emir âlemine ait bir iştir. Emir ve nur, Hakkın gerçek yüzünü tecelli ettiren, kalbin ve ruhun sırrıdır. O bütün âlemi içine alıp kuşatabilir. Böylece nura ererek Levh-i Mahfuz'u okur. Bir yolcu buraya varduktan sonra ona yüce bir nur görünür. Bu makama erenin kalp perdesi açılır. İlahi nur doğduktan sonra kalbin cemal hali açıkça görünür. Bu hali bulan, kalbine baktığı zaman kendisine dehşet veren cemalini görür ve bu dehşetle 'Ene'l Hakk' sözü ağzından çıkar. İlahi yardım yetişmezse helak olur. (Gazali, El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin, 2013, s. 268) Mücahidin kalbine akıtılan nur, sıddık ve mukarrebînin imanının gayesi ve sonucu olan nefsi bir cevherdir. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 406) Böylece Gazali sadece bilgiyle yetinmemiş ve nebevî-dinî tecrübeyi gerçekleştirmiş olur. Bilgi bir anlamda 'tecrübe' anlamına gelir ve bu tecrübeyi yaşayanlar yalnızca mutasavvıflardır çünkü nübüvvetin gerçekliği bu şekilde sadece 'zevk' (Durusoy, 2000, s. 306) ile bilinmektedir ve insanlar 'dini bilgi'yi bu şekilde elde etmiş olmaktadır.

Dini bilgiyi 'tecrübe' yoluyla elde eden tasavvuf yolu böylece hakikate götüren ve insanı ruhen tatmin eden tek yol olmuş olur. Mutasavvıflar tecrübe yoluyla hem bilgi elde etmekte hem de onu tecrübe etmektedirler. Bu nedenle diğer bilgi yollarından daha üstündürler. Tecrübeyi içine almayan bilginin Gazali'ye göre bir önemi yoktur. (Deniz, s. 17) Böylece Gazali, tecrübeyi sadece ibadetler ve ahlakla sınırlamamak için mistik tecrübeleri ve Tanrı'dan nur almayı da eklemektedir.

Kesin bilgiyi araştırmak gerekmez hazır haldedir (vahiy ve ilham) ve tecrübeyle elde edilir. Gazali bilginin imkanını onaylamakta ve böylece vahiy ile ilhama kapı aralamaktadır.

Aklı ise nurla ilişkilendirip nur niteliğine büründürerek metafizik bilgiyi elde etmenin yegane yolu olarak anlatmaktadır. Böylece aklın mistik bir anlamı ve işlevi olduğunu söyleyerek aklın görevini değiştirmektedir. Aklı birçok farklı şekilde adlandırmaktadır: Kalp, kalp gözü, nebevi akıl, kutsal akıl, ruh. (Aydın H. , 2012, s. 97)

GAZALİ'DE BİLGİ TÜRLERİ VE SINIFLAMASI

Gazali, bilgi tanımlamasını üçlü bir temelde yapılandırır. İlkini onu mantıksal bir temelde ele alır ve genel olarak tanımın neliği ve tanım türlerini ortaya koyar. Mantıksal temeli açıklayan Gazali buna göre bilgi tanımlarına yönelir. Birçok bilgi tanımını eksik ve kusurlu bulan Gazali'ye göre tanımlarda Tanrı'nın bilgisi dışarıda bırakılmaktadır. Ona göre bilgi bir tanım içerisine sığdırılmaz; sadece onun örnekler ışığında ne olduğu gösterilebilir. Buna göre bir tanım verilecekse Gazali bunun, “nesnelere olduğu gibi bilmek” ya da “aklın nesnelere hakikatini ve biçimlerini alması” şeklinde olacağını söyler. (Aydın H., 2012, s. 98-99)

Gazali'nin bilgi tanımını oturttuğu ikinci temel, psikolojik temeldir ve algı psikolojisinin verilerine dayalıdır. Bilgiye ‘idrak’² açısından bakıldığında ve buna göre tanımlandığında bilgi, “idrak edilen nesnenin hakikatinin ve biçiminin algılanması” şeklinde olur. Burada algılama, dışsal nesnenin duyu verileri yoluyla zihne girip yerleşmesi değil, onun benzerinin zihne yansımalarıdır. Gazali bunu anlatmak için ‘ayna’ benzetmesine başvurur. Bilgi, bilinen nesnenin hakikatine uygun örneğinin insanda ortaya çıkmasıdır. (Yansıtma) (Aydın H., 2012, s. 99-100)

Gazali'nin bilgi tanımını inşa ettiği üçüncü temel ontolojik (varlıkbilimsel) temeldir. Ona göre, nesnelere dış dünyada, zihinlerde ve dilde varlığı söz konusudur. Dış dünyadaki varlık gerçek varlıktır; zihinlerdeki varlık dış dünyadaki varlığın yansımasıdır. (Aydın F., 2011, s. 9) Dildeki varlık ise, birtakım sözcüklerle, nesnelere dilsel olarak ifadesidir. Gazali'ye göre bilgi denilen şey zihindeki varlığa işaret eder; nesnel ve geçerlidir. Gökyüzü kaybolsa bile onun biçimi hayalimizde var olmaya devam edecektir. Bilgi diye tanımladığımız şey işte bu biçimdir. O halde bilgi, bilinenin bir örneği ve yansımasıdır, zihinde çıkan örneğidir. Bilinene uygunluk, bilginin nesneliliğine gönderme yapmaktadır. (Aydın H., 2012, s. 101)

² idrak edici güç ikiye ayrılır: 1) Zahiri idrak edici güç: beş duyu gibi, 2) Batınî idrak edici güç: Hayal edici, vehm edici, hatırlayıcı ve düşünme gücü. (Gazali, Felsefe'nin Temel İlkeleri (Makasıd-ı Felâsife), 2002, s. 274)

Gazali'ye göre bilim (ilim), din demektir. Çünkü insan dinini bu bilim sayesinde bilir, ibadetlerini ve yapacağı bütün işleri onun sayesinde öğrenir. Bu nedenle onun ilim sınıflamasının bir niteliği vardır. O ilim sınıflamasına dini bir nitelik vererek açıklamış ve bazı ilimleri 'farz-ı ayn' bazılarını ise "farz-ı kifaye" olarak adlandırmıştır.

Birçok kere sınıflama yapmasına rağmen Gazali'nin nihai anlamda önem verdiği sınıflama bu 'dini' kriterleri esas alan sınıflama olduğu için çalışmamızda bu sınıflamayı ele alarak onun bilgi anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

A) FARZ-I AYN OLAN İLİMLER

Her grup kendi ilminin farz olduğunu söylemektedir. Fıkıh âlimi fıkıh bilmenin farz olduğunu, kelim âlimi kelim bilmenin farz olduğunu, tasavvuf ehli tasavvuf bilmenin farz olduğunu söylerler. Bu şekilde Kur'an'ın ve peygamberin ifade ettiği genel ilim ifadesinden dışarı çıkarak özel bir ilme yöneltmiş olurlar. Şu hadisle açıklanan ilim gerçek ilimdir: "İslam, beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek, oruç tutmak."

Gazali'ye göre ilim Muamele ve Mükāşefe ilmi diye ikiye ayrılır. (Ahiret ilminden kastım muamele ve mükāşefedir.)³ (Gazali, El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin, 2013, s. 30) Müslümanlara farz olan yalnız muamele ilmidir. Müslümanın yapmak zorunda olduğu işler üç kısma ayrılır: 1) İtikatla, imanla ilgili şeyler, 2)Yapılması gereken işler, 3)Yapılmaması gereken işler.

Farz-ı ayn olarak ifade ettiği mükāşefe ve muamele ilminin açıklamasını Gazali şöyle yapmaktadır:

Mükāşefe ilmine batın ilmi de denilir. İlimlerin son hedefi de buldur. Onun için ariflerden biri: "Bu ilimden nasibi olmayanın akıbetinden korkulur" demiştir. Bu ilimden en az pay alabilmek için, onu tasdik etmek ve ona ehliyeti bulunan büyüklerin hakkını teslim etmek gerekir.

³ Gazali İhya'da her ne kadar muamele ilmini farklı anlatsa da onun muamele derken tasavvufi tecrübeyi kastettiğini başka bir eserinde görmekteyiz: Muamele; insanın iç âlemine dalarak ilahi varlık için çalışmasıdır. Bunun neticesi mükāşefeye varır. Mükāşefeye gelince marifetullah olarak anlatabiliriz. Bu bir nurdur; Allahü Teala temiz kalbe verir. Bu temizliğin, ibadet ve cihatla elde edilmesi mümkündür. Anlatmak istediğimiz marifet, Ebu Bekir'in iman rütbesidir. "Ebu Bekir'in imanı ile yeryüzündekilerin imanı tartılacak olursa elbette onun imanı ağır gelir, bu, onun sinesine yerleştirilen ilahi bir sırrın neticesidir." Onun imanı, ne delillere, ne de hüccetlere dayanır. Hz. Peygamber'den bu yüce kelamını duyduktan sonra, geliş güzel laf edip, marifet; sofilerin uydurmasıdır, deyip geçenlere hayret edilir. Sen, o sözleri dinleme. Onlara kulak vermek iman sermayesini tüketmene eşittir. O sırrı anlamaya haris ol. Çünkü o, zahir âlimlerin ve kelim hocalarının sermayesi dışında olan bir iştir. Seni marifete, ancak şiddetle araman götürebilir. (Gazali, El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin, 2013, s. 30)

Muamele ilmi ise ahiret ilminin ikinci kısmını teşkil eder. Kalbin hallerinden olan sabır, şükür, korku, ümit, rıza, züht, takva, kanaat, cömertlik, durumlarına vakıf olmak ve bütün nimetleri Allah'tan bilerek ona tevekkül etmek, iyilik, güzel zan, iyi ahlak, iyi geçinme, doğruluk ve ihlas huylarından ibarettir. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 89, 92-93)

Buluğ çağına eren kimseye, deliller araştırarak ve delillere dayanarak şehadet kelimesinin manasını kabullenmek farz değildir. Bu mertebedeki iman işitmekle ve başka bir âlimin sözünü taklit etmekle elde edilir. Ayrıca araştırma yapmaya delil ve delil toplamaya gerek yoktur. Sorumluluğu gerektiren şartlar üç şeye bağlıdır: 1)İşlemek, 2)Terk etmek 3)İtikad etmek. Hangi şeylerin farz-ı ayn olduğuna dair vermiş olduğumuz bu bilgiler, hakikatin ifadesidir. Öğrenilmesi farz olan ilmin manası, farz olan işin keyfiyetini bilmektir. Kim farz olan ilmi ve farz olduğu vakti bilirse, farz-ı ayn olan ilmi bilmiş demektir. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 68)

“Tasavvufçuların: “Meleğin ilhamı ile şeytanın vesvesesini birbirinden ayırmaktır” diye farz-ı aynı tarif etmeleri de doğrudur. Fakat onların söyledikleri bu hüküm, ümmetin tüm fertleri için değil, ancak bu yola gönül verenler içindir.” (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 71) Diyen Gazali'ye göre tasavvufçuların farz-ı ayna getirdiği yeni tanımını kabul etmekte, ilham ve vesvesenin birbirinden ayrılmasını farz-ı ayn olarak kabul etmektedir.

İnsanı helak olmaktan kurtaracak, kurtuluşa ulaştıracak işleri bilmek gereklidir. Bunlara dair bilginin elde edilmesi farz-ı ayndır. Şehadet, namaz, oruç, zekat, hac ve diğer şüpheyi giderecek ilim bölümleri farz-ı ayndır. Kur'an'ı bilmek herşeyi bilmek demektir. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 149) Bunların dışında kalan farz-ı kifayedir. (Gazali, El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin, 2013, s. 21)

Bilim (ilim) kelimesi Gazali'ye göre Allah'ı, ayetlerini ve Allah'ın yaratıklar üzerindeki işlerini bilmeye denilmekteydi. Fakat daha sonra ilim kavramı değiştirilerek fıkıh konularını araştırmaya ve tartışma anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kur'an ve hadiste işaret edilen bilim ve bilgin (âlim) ise Allah'ın zatını, sıfatını, emir ve yasaklarını bildiren bilimler ve bilginlerdir. Fakat sonradan mantık yoluyla tartışma yapan ve karşısındakini susturana 'bilgin' denilmiştir. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 148)

Her ilmin şerefi konusundan kaynaklanır diyen Gazali'ye göre ilimlerin şerefi önemiyle orantılıdır. Bu sebeple en şerefli ilim, iman ve tevhid ilmidir. Allah'ın birliğini bütün kemal

sıfatlarıyla bilmeye ‘tevhid’ ilmi adı verilmiştir. Çünkü bu ilmin konusu bütün varlıkların yaratıcısı ve bütün şereflilerin güneşi olan Allah’tır. Bu ilmi tahsil edip kazanmak bütün akıl sahipleri için vaciptir. (Gazali, Ariflerin Yolu, 2004, s. 117)

Bu ilmin önde gelen âlimleri peygamberlerdir, bu ilmin uzmanı olan diğer âlimler de peygamberlerin varisleridir. Fakat geçmişte Mutezileye veya kelamcılara ‘tevhid âlimleri’ denmiştir. Fakat hasımlarını delille susturmaya çalışan kelamcılar, peygamberin veya ashabın döneminde yoktu. Bu nedenle böyle cedel ilmine tevhid ilmi denilemez. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 148-149) Bazı ilimler tevhid ilminin ya mukaddimleri ya da sonuçlarıdır. Tevhid ilmine zemin oluşturan ilimler onun mukaddimleridir. Ondan ileri gelen ilimlerde onun sonuçlarıdır. (Gazali, Ariflerin Yolu, 2004, s. 119) Astronomi, astroloji vs. ilimler (fizik, kimya) tevhid ilminin tahsili için bir ön hazırlık hükmündedir. Bu ön bilgiler olmadan tevhid ilmi tahsil edilemez. Ve bu tevhid ilminden de başka ilimler doğar. Örneğin, tıp ve nücum gibi bilimler akılla ve tecrübeyle elde edilemez. Bu ilimler sadece Allah’ın ilhamı ve tevkifi ile idrak olunur. (Gazali, el-Munkızu Min Ad-Dalal, 1990, s. 67)

İlimleri algılama vasıtaları duyu organlarıyla kalptir. Maddi şeylerin bilgisi göz ve kulak gibi duyu organlarıyla tahsil edilirken manevi şeylerin bilgisi kalbin algılamasıyla olur. Mutasavvıflar cesedin gözü olduğu gibi kalbin de gözleri bulunduğunu söylerler, açıktaki şeyler ceset gözüyle, gizli hakikatler de kalbin gözüyle görülmektedir. (Gazali, Ariflerin Yolu, 2004, s. 121) Gazali’ye göre kişi dünya zevkine meyleder ya da ahiret hayatını gözetir. Gerçek muvahhit tek olandan başkasını sevmez. Bu yüzden dünya sevgisi kalbin şirki anlamını taşır. Kalbe etki etmemesi için dünya hayatını terk etmek asıl olmalıdır. (İşcan, s. 121)

Tevhidin asıl manası “vasıta ve sebeplere bakmaksızın her şeyi Allah’tan bilmek” demektir. Tevhid ehli, hayrı ve şerri Allah’tan bilir; onları Allah’ın yarattığına iman eder. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 149) Tevhidin iki kabuk ve bir özden oluştuğunu söyleyen Gazali’ye göre cevher denilen tevhidin üçüncü kısmı bütün sebep ve vasıtaları atarak her şeyi Allah’tan bilmek ve hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmaksızın ona kulluk etmektir. (vahdet-i vücut) Nefsinin arzularına uyan kişi tevhid anlayışının dışında kalır. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 150)

İlimlerin korunduğu levha, insanın ruhudur. Zira cisim, ilim için bir mahal değildir, çünkü cisimler sınırlı olup yazı ve nakışların az bir kısmını taşıyabilir. Ruh ise bütün ilimleri hiçbir engel tanımaksızın koruma ve taşıyabilme kabiliyetine sahiptir. (Gazali, Tevhid ve Ledün Risaleleri (Risaletu't Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid Er-Risaletü'l-Ledunniye, 1995, s. 73)

Hz.Peygamber'e amellerin hangisi daha faziletlidir diye sorduklarında 'Allah'ı bilmek' demiştir. Amelin azı, Allah'ı bilmekle fayda vermektir, halbuki çok amel, Allah'ı bilmemekle fayda vermemektedir. O nedenle aslolan Gazali'ye göre 'Allah'ı bilmek'tir. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 34)

Farz-ı Ayn olan ilimlerinden muamele ilmini zahir ve batın olarak ikiye ayıran Gazali, zahir ilminden kastın azalarımızın hareketini bildiren ilim olduğunu, batin ilminden kastın ise kalplerin olgun hallerini bildiren ilim olduğunu söylemiştir.

Azaları harekete geçiren ameller, ya ibadettir ya adettir. Kalpler üzerine mana âleminden gelen şeyler ya güzeldir ya da çirkindir. O halde bilginin zahir ve batın diye ikiye ayrılması zorunludur. Fıkıh ilmi ise dört kısımdır. İbadetler, muamelat, münakehat ve cezalar. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 21)

Gazali Kur'an'dan bilimsel verileri çıkarmaya çalışan ve bunu yaparken de Kur'an'ın mucizeliğini ispat etmeye çalışan bir düşündürür. (Yavuz, 2011, s. 40) Kur'an'da bütün ilimler vardır ve sadece onu okuyarak bütün bilimler elde edilebilir.

İlmin en eşrefi ve ilmi tahsilden gaye marifet-i ilahidir. Bu öyle bir denizdir ki yüzücülük onun derinliğini, genişliğini bulamaz. Marifet âlemi beşeriyetin yetişeceği en üstün makamdır ki orası peygamberlerin, velilerin ve onlara uyan büyüklerin makamıdır. (Gazali, El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin, 2013, s. 30)

1) VEHBİ BİLGİ: VAHİY VE İLHAM

Vehbi bilgi, kelim geleneği içinde, peygamberin haberine bağlı olarak ele alınmış bir bilgi türüdür ve kutsal kitapların temeline oturtulmaktadır. Kelamcılar dinsel bildirimleri sistemleştirmeyi ve akla uygun sonuçlarını göstermeyi amaçladıklarından bu bilgi onların varlık nedenidir ve onlar için yaşamsal önemdedir. Onlara göre bilgi vahye dayalıdır ve bu yüzden onun kaynağı Tanrı'dır. Tanrı bu bilgiyi sadece peygambere özgü kılmıştır. Onlara göre peygamberlerin dışında diğer insanların, Tanrı ile iletişim kurup ondan birtakım bilgiler alması söz konusu değildir. Bu nedenle ilham onlara göre bir bilgi kaynağı olarak kabul edilemez; çünkü oldukça öznel bir bilgidir. Aynı durum vahiyde de söz konusudur; fakat vahiy mucizeyle desteklenmiştir. Kelamcıların bu tutumu ilhamı en temel bilgi kaynağı olarak gören tasavvuf geleneği ile sık sık tartışmalarına neden olmuştur. (Aydın H. , 2012, s. 138)

Gazali vehbi bilgi konusunda, çoğu görüşünde kelimelerine uymakla birlikte, tasavvufi içerikli eserlerinde ilhamı, velilere özgü, güvenilir bir bilgi kaynağı olarak kabul etmiştir. Hatta bazı eserlerinde ilhamı kabul etmeyenleri aymazlıkla suçlar ve Kur'an'a dayanarak ilhamın mümkün olmasını dinsel bir temelde meşrulaştırmaya çalışır. Ona göre ruh, tanrısal bir tözdür ve gizli sırlar barındırmaktadır.

“Biz tarafımızdan bir bilgi verdik” ayetiyle “hikmeti dilediğine verir” ayetine dayanarak ilhama dinsel açıdan karşı çıkmanın olanaksız olduğunu ima eder. (Aydın H., 2012, s. 139)

Dış duyu aracılığı ile var olan âlem hakkında bir takım izlenimler ediniyorsak da Gazali için esas duyu bilgisi iç duyuyla elde edilmektedir. Buradaki iç duyu ise, içsel idrak edici kuvvetlerdir. (Erdem, s. 65) Gazali'ye göre hiç kimse dünyaya bir bilgi ile gelmez, yani insan doğduğunda bilgili biri değildir. Fakat insan dünyaya geldiğinde akı/zihni tamamen boş bir levha da değildir. O, insanın dünyaya geldiğinde 'evveliyat' dediği birtakım a priori bilgi yetileri veya ilkeleriyle geldiğini belirtir. Deney öncesi insanın sahip olmuş olduğu ilkelerle insan bilgiye değil, bilgi meydana getirebilme güç ve yeteneğine sahip olur. Bilgi sahibi olarak doğmayan insanın bilgi edinmesi sonradan meydana gelen bir olaydır. Bilgi vasıtaları da duyu, akıl ve kalbe doğurtulan hakikatler yoludur. Gazali akıl kelimesi yerine veya ona eş anlamı olarak nefis, kalp ve ruh kelimelerini sıkça kullanır. İnsanın kalbinde, bakan maddi gözün kusurlarından uzak bir kalp gözü vardır. Bu kalp gözü nur ismine daha layıktır ve buna bazen akıl denir. (Erdem, s. 61,66) Gazali'ye göre akıl bütün meselelerde ve çözümü zor olan sorunlarda hakikate perdeyi tam olarak aralayamamaktadır. O, insanın bu şüphelerden kurtuluşunu, Allah'ın kalbine attığı bir nur ile kalbin hakikatleri doğrudan ve ispata ihtiyaç duymayacak şekilde birden kavramasıyla mümkün olduğunu belirtir. Gazali bu bilgiyi diğer yollarla elde edilen bilgiden daha güvenilir bulur (Erdem, s. 68) ve bu bilgiyi elde etmeyi farz ayn olan ilimlerin içine dâhil eder.

Gazali aklın varlığına işaret ettiği ama tam olarak kuşatamadığı kimi hakikatler bulunduğundan söz ettiğinde, onları bir bilgi konusu olma bakımından sezgi yani kalbi bilgi ile ilişkilendirir. Fakat ilginç olan, aklın tam olarak kavrayamadığı deney ötesi gerçeklerin akıl ve duyu dışındaki kalbi bir yöneliş ile bilinebileceğinin yine akla dayanarak, bir akıl yürütmenin sonucunda dile getirilmesidir. Akıl, tek başına Tanrı'nın varlığına işaret eder ama daha öteye gidemezse, kalp yolu ile keşf ve müşahede ile akılsal bilginin ötesine (yakın) gitmek mümkündür. Gazali'ye göre aslında akli ve nakli delillerle kişi şüpheye meydan vermeyen tam bir bilgiye değil, ancak bir imana kavuşur. Kalbi bilginin gerçekleşmesi hem mutasavvıfın

yeteneğine hem de Tanrı'nın iradesine bağlı olduğu için mutasavvıfın tecrübeleri yorumlarken ve muhatabının da bu yorumları dinlerken metni dikkate almaları gerektiğini düşünür. (Gündoğdu, 2000, s. 411)

2) FARZ-I AYN İLMİ OLARAK TASAVVUF

Kalpte var olan manevi göz, akıllıyı çocuktan, deliyi hayvandan ayırır. Bu göz, beden gözünün kusurlarından korunmuş olduğu için buna akıl ve nur da denir. (Erdem, s. 62) Burada akıl veya nur Cebrail meleği ile özdeşleştirilen etkin akıldır. Bunu tıpkı Aristoteles kaynaklı güneş-ışık benzetmesine başvurarak ifade etmiştir. (Aydın H. , 2012, s. 123) Gazali nurun doğduğu kalbi "Allah'ın esrarından bir sır" olarak ifade eder ve buna bazen ruh, bazen nefis-i mutmainne denildiğini söyler. Kalp vasıtasıyla bedenin tümü bir karargah ve o latif esrara bir alet olmuştur. Bu esrardan perdeyi kaldırmak mükāşefe ilmi ile olur, demektedir. Kalp ile kastedilen Gazali'ye göre ruhtur. O, maksadının ruhun vasıf ve hallerini açıklamak olduğunu, ruhun hakikat ve kühünü açıklamak olmadığını söyler. Birincisinin muamele ile ilgili olduğunu ikincisinin ise mükāşefe ile ilgili olduğunu ifade eder. (Tan, 2017, s. 402-403)

Akıl ilim elde etme aracı olarak kabul edilmekte, buna karşın kalp, keşf ve ilham gibi bilgilerin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Zamanla kalp ve akıl birbirinin karşısına konulmuş, adeta birbirine rakip ilan edilmiştir. (Tan, 2017, s. 404)

Mutasavvıflar Allah'a inanan bir zümredir. Allah'ı zikrine devam, nefsin arzularına muhalefet ederler. Dünyadan yüz çevirerek Allah'a giden yolda yürürler. Bu suretle vuku bulan mücahedelerinde nefsin ahlakı, kayıpları, hareketlerinin kötü tarafları kendilerine malum olur.

Bunları açık şekilde anlatmışlardır. (Gazali, el-Munkızu Min Ad-Dalal, 1990, s. 36) Gazali, mutasavvıfları nura ulaşanların zirvesi olarak kabul etmektedir. Her şeyin nur olduğu, nurdan başka hakiki hiçbir varlığın olmadığını ifade eden Gazali'nin bu görüşü Vahdet-i Vücut kanaati olup mutasavvıfların görüşlerinde belirginleşmektedir. Bu kısma ait olan insanlar, felsefenin öngördüğü ilk muharrik fikirlerden daha ilerisine ulaşanlardır. (Deniz, s. 19)

Zahir göze göre güneş ne derece bir nur ise, akıl gözüne göre Kur'an da o derece bir nurdur. (Deniz, s. 20) Bu nedenle inananlar Kur'an nurundan faydalanabilir ve kesin bilgiye ulaşabilirler. Filozofların yolunun Hz. İbrahim'in yoluna benzediğini söyleyen Gazali, mutasavvıfların nur/metafizik anlayışlarını da Nur-u Muhammedi olarak Hz. Muhammed'e izafe etmektedir. Böylece İshrakilik (nur) öğretisini dini olarak temellendirmektedir. (Deniz, s.

20)

Gazali Nur'a kavuşma ve o Nur ile ittisalde bulunma hususunda insanları üç sınıfa ayırır: 1) Zulmetle perdelenmiş olanlar, 2) Bu grupta iki sınıf öne çıkar, bunlar karanlıkla beraber nurla perdelenmiş olanlar ve Allah'ı şerri yaratmaktan tenzih edenlerdir. 3) Bu sınıfa dâhil olanlar sırf nurla perdelenmişlerdir. Bunlardan önemli bir kısmı Allah'ın sıfatlarının, beşerin sıfatları gibi olmadığını, bundan dolayı da Allah'ı insana benzeten sıfatlarla nitelemenin uygunsuz olacağını söyleyen ve Allah'ı sıfat ile tavsif etmekten kaçınanlardır. Bu nura ulaşanlar, hakikati hak olarak anlayanlardır. (Deniz, s. 19)

Ahret âlimlerinin (yani mutasavvıflar) alametlerinden birisi de, ahiret yolunu bilmeyi, kalbini murakabe altında tutmayı, batını ilimlerle meşgul olmayı birinci planda tutmak ve bu güzellikleri mücahede ve murakabe ile elde etmeye ihtimal göstermektir. Çünkü bu mücahede, insana müşahede kabiliyeti verir. Kalp ilimlerinin inceliklerini bilmek de kalpteki hikmet pınarlarının gürül gürül akmasına vesile olur. Kitaplar ve öğretmek bunları elde etmek için yeterli değildir. Hikmet ancak, mücahede, murakabe, zahir ve batın amellerini eda etmek, kalp huzuru ve saf bir fikirle تنها bir yerde Allah ile manen oturmak suretiyle elde edilir. Her şeyden tamamen alakayı keserek Allah'a teveccüh etmekle bu kapı açılmaktadır. Böyle yapmak ilhamın anahtarı, ilahi keşfin mabaidir. Gazali'ye göre, "İlim bizzat kalbinizdedir... Sizi saracak ve sizi ilim sahibi yapacak derecede ilim vereyim, kalbinize ilham edeyim." Şeklinde evvelki kitaplarla bu durum ifade edilmiştir. Hz. Peygamber 'kalbinden fetva iste' buyurmuştur. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 313)

İki türlü öğrenim olduğunu söyleyen Gazali bunları şöyle sıralar: İnsani öğrenim, Rabbani öğrenimdir. Rabbani öğrenim ikiye ayrılır: Vahiyle öğrenim ve ilhamla öğrenim. İlhamla öğrenimde ruh kemale erdiği zaman bazı hırs ve fani emeller gibi beşeri kirler yok olur. Böylece ruh yüzünü Allah'a çevirir, onun nurunun feyzine iyice güvenir. Böylece külli akıl öğretmen, kudsi ruh da öğrenci olur. Kudsi ruh bu suretle hiçbir taallüm ve tefekkür olmaksızın bütün ilimleri öğrenir. (Gazali, Tevhid ve Ledün Risaleleri (Risaletu't Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid Er-Risaletü'l-Ledunniye, 1995, s. 91)

B) FARZ-I KİFAYE OLAN İLİMLER

Farz-ı kifaye kapsamına giren ilimler iki kısma ayrılmaktadır:

1) ŞER'İ İLİMLER

Peygamberin getirdiği hükümlerdir.

a) Usul İlmi (Asıl sayılan ilimler):Allah'ın kitabı, peygamberin sünneti, ümmetin icması. Asli ilimler üç kısma ayrılır:

-Tevhid İlmi: Allah'ın zatını ve sıfatlarını araştırır. Ayrıca nebilerin siresini, imam ve sahabelerin yaşantılarını inceler. Hayat, ölüm, kıyamet vb. meselelere açıklık getirmeye çalışır.

Tevhid ilmi ve kelamla uğraşan âlimlere mutekellimun ismi verilir. Tevhid ilmi kelami meseleleri içerdiğinden, daha çok kelam ilmi olarak bilinir. Fakat daha öncede değindiğimiz gibi Gazali tevhid ilminin kelam ya da Mutezile'nin görüşü olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Gazali'ye göre gerçek kelam, 'kalpte olan mana'dır. (İşcan, s. 127) O nedenle gerçek tevhid ilmine sahip olanlar tasavvufçulardır.

-Tefsir İlmi: Hz.Peygamber, "Kur'an'ın her ayetinin bir zahiri, bir de batınî vardır, ayrıca her bir batının da yedi veya dokuz batını vardır" ve "Kur'an'ın harflerinden her birinin bir anlamı, her anlamının da işaret ettiği bir şey vardır" buyurmuşlardır. Bu rivayetleri ele alan Gazali ilmi tefsir anlayışını benimsemiş ve Kur'an'da bütün ilimlerin olduğu sonucuna varmıştır. (Gazali, Tevhid ve Ledün Risaleleri (Risaletü't Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid Er-Risaletü'l-Ledunniye, 1995, s. 82) Allah Kur'an'da bütün ilimler ile görünen, görünmeyen, büyük, küçük akli ve hissi mevcudatı haber vererek, "yaş ve kuru her şey kitab-ı mübindedir" buyurmakta ve "akl-ı selim olanlar O'nun ayetlerini düşünsünler ve ibret alsınlar" diyerek insanları tefekkür ve tezekküre davet etmektedir. (Gazali, Tevhid ve Ledün Risaleleri (Risaletü't Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid Er-Risaletü'l-Ledunniye, 1995, s. 83)

b) Furu İlmi: Asıllarından çıkarılan ve dallandırılan ilimler.

-Dünya ihtiyaçları ile ilgili ilimler: Fıkıh (Dünya işlerini düzelter ve nizama sokan ilim) Fıkıh ilmi tıp ilmine göre üç yönden daha kıymetli ve şerefli. İlk olarak fıkıh ilmi şer'i ilimdir. Tıp ilmi şer'i değildir. Ahiret yolunda bulunanlar hasta veya sağlıklı bulunsunlar fıkhı muhtaçtırlar ama tıp ilmine sadece hasta olanlar muhtaçtır. Fıkıh ilmi ahiret ilminin komşusudur. Fıkıh ilmi

ile karşılaştırıldığı zaman fikhın tıptan daha üstün olduğu görülür. Ahiret ilmi de fikh ilmine kıyas edildiği zaman ahiret ilmi daha üstündür. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 74-88)

-Ahiret işleri ile ilgili ilimler: Kalbin iyi ve kötü hallerini bildiren, Allah'ın katında değeri olan ve olmayan halleri gösteren ilimlerdir.

c) Hazırlık İlmi: Asıl ilimlere hazırlık için başlangıç olan lügat ve gramer gibi ilimlerdir.

d) Tamamlayıcı İlim:

-Kur'an'la ilgili tamamlayıcı ilimler:

-Hadisle ilgili tamamlayıcı ilimler:

2) ŞER'İ OLMAYAN İLİMLER

Dünya işleriyle ilgili ilimlerdir. Bunlarda kendi aralarında üçe ayrılır.

a) Övülen İlimler: Dünya işlerinin düzenin sağlayan ve insanların sıhhatini koruyan ilimlerdir. İkiye ayrılır:

-Öğrenilmesi farz-ı kifaye olan ilimler: Tıp, ticaret, miras, hesap vs. ile çiftçilik, dokumacılık, idarecilik, terzilik, kan alıcılık bunun içine girer.

-Öğrenilmesi faziletli olan ilimler: Sağlık ve hesap ilimleri ile kısımların ihtiyaç miktarını elde ettikten sonra, bu ilimler üzerinde derinliğine inceleme ve araştırma yapmak, daha fazla bilgi edinmek fazilet olur. Böyle derinliğine çalışarak ilim elde etmek farz değilse de, bunda iyilik ve fazilet vardır. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 74-75)

b) Yerilen İlimler: Bunlar dinde yeri olmayan sihirbazlık, gözbağcılık, el çabukluğu ve aldatmaca gibi işlerdir.

c) Mubah olan ilimler: Geçmiş devirlere ait tarihi bilgiler edinmek, ahlak dışı olmayan şiirlerle uğraşma gibi. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 75)

3) FELSEFE

Felsefe tek bir ilim olmayıp dört ilimden meydana gelmiştir:

- 1) Hesap ve hendese ilmi: Bu ilimlerle uğraşmak, bunları öğrenmek mubahtır. Fakat bu ilimlerde sınırı aşır harama düşecek olan kimseler hesap ve hendese ilimleri ile uğraşmaktan alıkonurlar. Çünkü sınırı aşınca bid'atlere saplanırlar. (İlm-i riyazi, ilm-i talimi veya ilm-i evsat denilen mantık ilmi) (Gazali, Felsefe'nin Temel İlkeleri (Makasıdu'l-Felasife), 2002, s. 110)
- 2) Mantık İlmî: Bu ilim kelim ilmine girer. Delilden bahseder ve delili tarif ederek delilin şartlarını bildirir.
- 3) İlahiyat İlmî (metafizik veya ilk felsefe-el-Felsefetu'l ula): Allah'ın zatından ve onun sıfatlarından bahseder. Bu ilim de mantık gibi kelim ilmine girer. Çünkü felsefeciler bu hususta başka bir ilim koyarak kelamcılardan ayrılmış değildir. Ancak bir kısmı küfür, bir kısmı bid'at olan çeşitli mezheplerin doğmasına sebep olmuşlardır.
- 4) Tabiat İlmî (aşağı ilim, el-İlmü'l edna): Bu ilim, bir yönü ile şeriat ilmine ve hak dine aykırı düşmektedir ve cehalete dayanmaktadır. Bunlar ilim değildir, ilim bölümünden sayılırlar. (Gazali, İhya-u Ulumi'd-Din, 2016, s. 99-100)

SONUÇ

Şüphesizlikle başladığı 'dini ihya' hareketinde Gazali, filozoflara, kelamcılara, fıkıhçılara, batınilere ve mutasavvıflara birçok eleştiri yapmış ve bunu çeşitli eserlerinde tekrar tekrar ele almıştır. Bütün bu dini ve felsefe düşünceleri tahlil ettikten sonra her türlü insan bilgilerinden şüphe etmek gerektiğini düşünerek şüphesizliğe ulaşır. Önce, insanı vehimlere götüren duylardan, sonra bizi çoğu kere çelişik hükümlere götüren zihinden, daha sonra da güven vermeyen akıldan şüphe etmiştir. Çünkü aklın ilkeleri, kesin hiçbir şey ifade etmemektedir. Duylarla elde edilen algı, ancak içinde bulunduğumuz hale göre doğrudur. (Altıparmak, 2011, s. 234) Ancak bir metot olarak kullandığı bu şüphesizlikten sonradan çıkar ve kesin bilgiye akılla değil mistik bir sezgiyle ulaşıldığına kanaat getirir.

Gazali'ye göre ilme ait bilgilerimiz ispatlanamayan hipotezlere dayanmaktadır. Bu yüzden akıldan şüphe edilmelidir. Dini dogma (vahiy) her halükarda bilgidan üstündür. Bu fikirleriyle Gazali akla karşı amansız bir savaş başlatmıştır. (İşcan, s. 130)

Gazali kelam eleştirisi ve tevhid üzerine dayanan dinsel düşüncesini temellendirmiştir. Fakat o ortaya koyduğu problemlerin mistik çözümüne yönelmiştir. Böylece bu eleştirisinden felsefi bir öğretinin sonuçlarını çıkaramamıştır. (İşcan, s. 131)

Nassa rağmen aklın işletilmesini eleştiren Gazali'ye göre akıl, külli olanları bilmekte fakat bir insan, hayatını inşa edeceği değerler ve naslarda belirtilen detaylar konusunda yetersiz kalmaktadır. (Tekin, s. 168)

Gazali, felsefenin varlık, bilgi ve değer gibi üç temel alanıyla ilgilenmiştir. Ona göre duyu, akıl ve sezgi olmak üzere üç bilgi kaynağı vardır. Duyu, duyulur algı dünyasının bilgilerini, akıl duyulur algı sonucu elde edilen bilgilerden yararlanarak daha üst muhakeme ve kıyaslamalarla düşünmeye konu olan varlıkların bilgilerini, sezgi de metafizik varlık ve kalbin bilgilerini ortaya koyar. Kalp, ilahi yansıma ve ilahi hakikatlerin kalbe doğuşu ile Tanrı'yı kendisine konu edinir. (Erdem, s. 69) Kalbin bir işlevi olarak keşf ve ilham bir bilgi kaynağı olarak kabul edildiği görülmektedir. (Tan, 2017, s. 404) Akıl bazı metafizik gerçeklikler üzerindeki şüpheleri ve bir takım örtüleri tam olarak kaldıramamaktadır.

Böylesi bir dünyanın sorunların halletmek ise Allah'ı insanın kalbine doğurtmuş olduğu nur ile yani keşf ve ilham (sezgi) bilgisiyle mümkün olmaktadır. (Erdem, s. 70)

Gazali, insanları dine ve tasavvufa yönlendirme çalışmış veya akla değil de ilahi hakikatleri tasavvufi yöntemler olan ibadetler, riyazetler ve nefis terbiyesinden sonra zevk ve keşfle idrak edip kavrayan kalbe ve ruha döndürmeyi amaçlamıştır. Gazali'ye göre akıl Allah hakkında kesin bilgiye ulaşamadığı halde, kalp her şeyin aslını idrak edecek potansiyel güce sahiptir. Böylece insanlar içini saf ve temiz kılmaya çalışacak ve tasavvuf yolunun doğru yol olduğunu anlayacaklardır. (Gazali, El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin, 2013, s. 184)

KAYNAKÇA

- Akın, H. (2011, Ocak). Gazali'nin Hayatı. Türkiye Yazarlar Birliği(1). Altıparmak, Ö. F. (2011, Ocak). Gazali ve Tasavvuf. Türkiye Yazarlar Birliği(1).
- Aydın, F. (2011, Mayıs). Gazali'nin İsa'sı (İhya-u Ulumid'din'e Göre). Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları(1).
- Aydın, H. (2012). Gazali Felsefesi ve İslam Modernizmin Etkileri. İstanbul: Bilim ve Gelecek. Bozkurt, Ö. (2011, Ocak). Gazali'nin Tanrı Anlayışı. TYB Akademi.
- Deniz, G. (tarih yok). Gazali'yi Anlamanın Usulü. Diyanet İlmî Dergi, 47(3).
- Durusoy, A. (2000). Gazali'de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi. İslami Araştırmalar, 13(3-4).
- Erdem, H. (tarih yok). Gazali'de Akıl Bilgisi ve Değeri. Diyanet İlmî Dergi, 47(3). 45
- Gazali. (1990). el-Munkızu Min Ad-Dalal. (H. Güngör, Çev.) İstanbul: MEB.
- Gazali. (1995). Tevhid ve Ledün Risaleleri (Risaletu't Tecridi fi Kelimeti't-Tevhid Er-Risaletü'l- Ledunniye. (S. Özburun, Çev.) İstanbul: Furkan.
- Gazali. (2002). Felsefe'nin Temel İlkeleri (Makasıdu'l-Felasife). İstanbul: Vadi. Gazali. (2004). Ariflerin Yolu. İstanbul: Hikmet.
- Gazali. (2013). El-Mürşidü'l-Emin ila Mev'izeti'l-Mü'minin. (A. Akççek, Çev.) İstanbul: Bedir. Gazali. (2016). İhya-u Ulumi'd-Din. (M. Müftüoğlu, Çev.) İstanbul: Çelik.
- Gündoğdu, H. (2000). Gazali'nin Teolojik Hermenotiğine Yorumlayıcı Bir Bakış. İslami Araştırmalar, 13(3-4).
- İşcan, M. Z. (tarih yok). Gazali'nin İhya ve İslah Düşüncesine Genel Bir Bakış. Diyanet İlmî Dergi, 47(3).
- Tan, N. (2017). İslam Düşüncesinde Akıl-Kalp İkilemi Üzerine. İslam Ve Yorum (Cilt 3). içinde Malatya: Marmara İlahiyat Vakfı.
- Tekin, M. (tarih yok). Gazali'de Aklın Nass Bağlamında Eleştirisi. Diyanet İlmî Dergi, 47(3).
- Yavuz, Ö. F. (2011). Gazali ve İlmî Tefsir. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi(31).